

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

РОМАНА МИХАЙЛИШИН

У творчій спадщині Бориса Грінченка особливе місце займає особистість вчителя, проблема загальнокультурної та професійної підготовки.

Ним написана низка педагогічних творів: «Мета народної школи», «Народні вчителі і українська школа», «Рідне слово», «Українська грамати́ка», « На беспросветном пути. Об украинской школе», « Якої нам треба школи та інші.

Борис Грінченко вважав, що на особі вчителя ґрунтується все навчання і виховання. Він хотів його бачити високоосвіченою, високоморальною особою, яка досконало знає свою справу, сумлінно виконує вчительський обов'язок, є справедливою, послідовною і цілеспрямованою у своїх діях. Педагог висміює обмежених вчителів, які вбивають у дітях прагнення до знань, знущаються над ними морально і фізично. Таким горе-вчителям Грінченко протиставляє образи справжніх народних вчителів, які живуть життям народу і з любов'ю виховують його дітей на культурних здобутках попередніх поколінь.

Принциповістю, чесністю, благородством і повагою до людської особистості відзначаються герої Грінченкових творів. Гімназійний учитель Марко Кравченко, головний герой повісті «Сонячний промінь» презирливо ставиться до «трусів» серед учнів, влаштованого інспектором. Він заступається за учнів, у яких було знайдено заборонені гімназійними правилами, але дозволені цензурою книжки, і схиляє на свій бік усю педагогічну раду. Нарешті, він кидає в обличчя директорові: «З тією системою шпигів та доносів, яку ви завели, чесний чоловік погодитися не може!» Марко залишає вчителювання в гімназії, бо його гнітить реакційна

атмосфера, де майже немає вчителів з «Образом та подобою божим», з інтересами вищими, ніж кар'єризм, а ті, що є, ховаються зі своїми поглядами.

Цілісний образ учителя національної школи, що постає з усієї педагогічної й літературної спадщини вченого й письменника, органічно доповнюється його власною педагогічною діяльністю.

За будь-яких умов Борис Грінченко залишався вірним своїм ідеалам і своїй справі. А це було нелегко, адже вчителям доводилося терпіти нестатки, невлаштованість у побуті, нестерпні умови праці. Вчителі залежали від місцевої влади, яку представляли, як правило, люди обмежені й нечесні. Але не зраджуючись невдачам, Грінченко був сповнений віри в можливість своєї вчительської праці, бо саме вона стала способом, яким він пішов у народ.

«Грінченко подався в учителі,— писав свого часу московський учений Л. Бурчак. Всі ми знаємо, наскільки важка ця праця. Вона забирає в людини майже весь її час і всі сили, якщо виконувати її совісно, з любов'ю й запалом. За цих умов вона зовсім не забезпечує матеріально, заробіток народного вчителя такий, що ледь-ледь вдається рятуватися від голоду. Грінченко свідомо обрав такий шлях, бо саме тут вважав найбільш потрібною й корисною свою працю, тут, як йому здавалося, найкраще можна використати свої сили для блага українського народу» [1, с.27].

Висуваючи високі вимоги до вчителя, Борис Грінченко перш за все прагнув їм відповідати сам. Десять років працював учителем. Про його початкові роки вчителювання Д.Пісочинець писав: «Зрозуміло, що вчителювання Грінченкове було тут не працею для шматка хліба, щось далеко більше і важливіше. Це і навчання народу, просвітлення його свідомості, на цю працю він поклав свої кращі молоді літа, перший запал, хист і міць свого юнацтва. Це була і перша проба власних сил, хисту та щирості» [6, с.52-64].

Яким же хотіла влада бачити учителя? Який учитель її задовольняв? Він мав бути покірним і слухняним, ні на що не нарікати, ретельно дотримуватися всіх програм, указів і розпоряджень, що звичайно

передбачало відсутність будь-якого творчого пошуку. Владу задовольняв непомітний учитель, який би ладив з попом-законовчителем, старшиною та писарем. Такого вчителя змалював Борис Грінченко в повісті « Сонячний промінь». Петро Олексійович Карпенко, скромний, з блідим обличчям, у старенькій піджачині, покійно переносить усі життєві негаразди, але не заради високої ідеї – він вірно служить самодержавству. В освіту народу не вірить, бо вважає, що народ її не любить. Учитель упевнений, що знає свій народ, але ж насправді він навіть не має уявлення про його історію. Він відверто каже: « Я того не знаю, як у старовину було». Водночас Петро Олексійович сумлінно ставиться до своїх обов'язків, «б'ється, як риба об лід, щоб хоч так-сяк обтесати хлопців», але не виходить за межі вказівок начальства. Про самоосвіту вчителя годі й говорити.

Борис Грінченко був упевнений, що «той, у кого в грудях б'ється чесне серце, хто знає, яке велике се діло народне учительство, хто не хоче зрадити свого народу – той зрозуміє куди йому треба йти, з ким і за кого стояти» [2, с.50].

У праці «Народні вчителі і українська школа» педагог писав: «Що на Україні повинна бути українська школа – про це нема чого сперечатися. Хто цього не признає, той не педагог, не вчитель, - той тільки чиновник – обруситель. Українські школи вимагають найвищі основні принципи педагогії: за українську школу говорить сама практика діла»[2, с.30]. Народним учителем має право називатися лише та людина, яка окреслена високою метою служіння рідному народові, з широким і перспективним світоглядом, справді інтелігентна й високоморальна.

Щоб забезпечити високий рівень викладання, педагог повинен мати необхідні умови для праці – як у школі, так і вдома. «Тільки тоді вчителі стоятимуть на належній висоті, наголошує автор, – коли думку про швидше засвоєння учнями того чи іншого повідомлення не супроводжуватиме думка про порвані чоботи чи пальто. Тільки тоді вчителі стануть повністю народними вчителями. Тільки тоді й суспільство інакше гляне на народних

учителів, тільки тоді вони здобудуть визнання та вплив у сучасному житті...» [4, с.496].

Детальний опис злиденного стану умов, у яких проходило навчання сільських дітей в Україні, Грінченко зробив у статті «Школы Змиевского уезда Харьковской губернии». Злиденність школи доповнювалася убогістю життя самих учителів. Більшість із них отримувала такий заробіток, що доводилося «сидіти впроголодь, мерзнути взимку та восени...» [4, с. 438].

Через такі умови роботи посади народних учителів досить часто обіймали люди не лише без відповідної освіти, а й взагалі випадкові.

У 1884 році редакція журналу «Русский начальный учитель» надрукувала «Письмо к народным учителям», підписане криптонімом М.М. У ньому автор пропонував просвітянам, не сподіваючись на допомогу уряду, самим потурбуватися про мінімальне фінансове забезпечення в старості або при втраті працездатності, створюючи громадські емеритальні (пенсійні) каси. Ця пропозиція дістала підтримку серед частини вчителів, і дописувачі активно почали її обговорювати.

Життєва активність досить рано спонукала Бориса Грінченка до публічного обговорення нагальних учительських проблем. Уже в 19 років він посилав свій перший допис до петербурзького журналу «Русский начальный учитель». У ньому молодий викладач подає інформацію про педагогічні курси в місті Змієві, які він відвідував, докладно сповіщає читачів про організацію та хід занять, про питання, які цікавили вчителів.

Упродовж всього періоду педагогічної діяльності Грінченко брав активну участь у роботі учительських з'їздів, де ставив питання про необхідність розширення загальноосвітньої і спеціальної педагогічної підготовки майбутніх учителів, створення умов для їх самоосвіти, організацію учительських курсів, відкриття педагогічних бібліотек, видання педагогічної літератури та поліпшення стану вчителів.

Проблеми народної школи Борис Грінченко тісно пов'язував з проблемами народного вчителя. Він переймався станом учителя в

суспільстві, його матеріальними, психологічними та моральними проблемами. Якщо державний устрій, державні чиновники майже не звертали уваги на питання розбудови української школи, то звісно, що становище народного вчителя мало чим різнилося. Заборона української школи призвела й до заборони українського вчителя.

Дослідник творчості Бориса Грінченка О.Неживий підкреслює, що національну школу Борис Грінченко вважає однією з провідних сил національного відродження. Важлива роль у вирішенні цієї проблеми належить учителеві, який і покликаний виховувати у дітей почуття любові, добра, милосердя, а також «справжнього патріотизму» [7, с.40].

Високо оцінюючи суспільне призначення педагога Грінченко одночасно говорив про його *відповідальність перед суспільством*. Тому він приділяв велике значення професійним якостям педагога, рівню його підготовки та морального стану. Висував і високі вимоги до інтелектуального рівня викладача. Педагог повинен мати широку загальну і педагогічну освіту, бути психологом і мати глибокі знання в галузі того предмету, який викладає. Викладач і в процесі педагогічної діяльності повинен багато читати і постійно збагачувати свої знання, стверджувати свій авторитет. Звідси величезна роль особистого прикладу викладача і високі вимоги до його особистості. На погляд Бориса Грінченка, педагог повинен відзначатися своєю справедливістю, витриманістю, щирістю, йому потрібно бути діяльним, добре володіти словом, висловлюватися ясно, голосно, вміти спонукати та зацікавлювати студентів до навчання.

Створюючи образ учителя національної школи, Борис Грінченко велику увагу приділяв його *професійній підготовці*. Педагог повинен добре знати предмет, володіти методикою його викладання, що передбачає хороші навички роботи з діючими підручниками, творчий пошук і здатність до новаторських рішень, ґрунтовні психолого-педагогічні знання, педагогічний такт. Важливою рисою педагога є також рівень його науково-педагогічного мислення, глибиною якого відзначався Борис Грінченко.

Борис Грінченко глибоко цікавився досягненнями світової педагогіки, його думки про виховну роль учителя випереджали свій час, багато з них співзвучні нашому часу.

«Учителем школа стоїть» – підкреслював педагог. Педагогічну майстерність він порівнював з мистецтвом майстра художнього слова. Так, у статті «Ємерик Турчинський», присвячений пам'яті одного з кращих своїх учителів, він пише: «Бувають вчителі з природженим педагогічним талантом, які вміють під час уроків жити спільним життям всього класу, забувати про себе, про свої власні турботи, радощі і тривоги. Кожен урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволенням його природної допитливості, розбудженої попередніми успіхами, є насолодою а не мукою» [4, с.207].

Він вважав, що той хто хоче бути вчителем, не маючи покликання до педагогіки, лише завдає шкоди вихованню підростаючого покоління. Хороший вчитель має завоювати довіру дітей, уникати шаблону й одноманітності в навчанні, розвивати в них самостійність думки і дії, прищеплювати кращі моральні якості, виховувати любов до праці. Вчитель повинен мати не тільки теоретичну підготовку, а й володіти практичними навичками.

Борис Грінченко наголошував на оволодінні вчителем *рідною мовою*. Вимога до вчителя щодо знання ним української мови у Грінченка збігається з думкою професора Івана Огієнка, який наголошував: «Кожний учитель – якого б фаху не був він мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Всі вчителі всіх предметів мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримують і вчителі інших предметів» [2, с.37-38].

Важливою професійною якістю педагога є його *педагогічний такт*. Педагогічний такт – характерна риса того вчителя, образ якого постає з оповідань «Украла», «Непокірний», «Екзамен». В оповіданні «Украла» учні

під впливом учителя Василя Митровича змінили своє ставлення до Олександрів. На дітей вплинула виражена поведінка вчителя, його уважне ставлення до їх однокласниці, бажання в усьому розібратися, його тактовність, милосердя й доброта. Привертає увагу та довіра й повага, з якою школярі ставляться до вчителя. Для них дуже важлива саме його думка, вони прислухаються до його порад, діють як їхній наставник. Педагогічна проникливість, і спостережливість, уважність, бережне ставлення до особистості учня, розсудливість, урівноваженість, товарицькість допомогли вчителю розв'язати конфлікт і посіяти зерно людяності й доброти в дитячі душі.

Ці якості були властиві і Борису Грінченкові. Приїхавши на нове місце роботи в село Нижня Сироватка, що на Сумщині, педагог побачив заляканих і затурканих школярів, які нікого й нічого не поважають. Усуваючи всі наслідки колишнього виховання, Грінченко, як згадує Марія Загірня, не карав учнів, не залишав без обіду, а ласкою та добрим словом очищав дитячі душі. Доброзичливість і щирість у стосунках з учнями підвищували авторитет учителя. А той педагог, який має любов і повагу дітей, досягає кращих результатів у навчанні й вихованні.

Видатний педагог висвітлював *проблему гуманізації* стосунків між учителями й учнями. Так, в оповіданні «Дзвоник», присвяченому І.Я. Франку, він змалював жахливий стан дівчинки Наталі, яку віддали до сирітського будинку. Засуджуючи свавільне, жорстоке, брутальне ставлення вчительки-начальниці до дитини, Борис Дмитрович пише: «Наталі було тяжко жити. Вона була зовсім чужа серед цього життя, Олександра Петрівна, начальниця, групо робила зауваження, принижувала дівчинку. Через деякий час Олександра Петрівна веліла їй виходити з-за столу й обідати самій окремо після всіх дітей. Вона мовчки покійно виходила з-за столу й сідала в куточку» [4, с.253]. Наталя ніяк не могла звикнути до панської мови, до панських звичаїв. Олександра Петрівна, у свою чергу, не прагнула налагодити стосунки Наталі з іншими дівчатками, а навпаки, у присутності

всіх дітей у класі сміялася з неї, називала її нерозумною, «мужичкою», «селючкою» й казала, що вона зовсім погано вчиться: «Наталя справді погано вчилася, але не через те, що ніби нерозумна була, ні! Дома вона все розуміла, дотепна була розмовляти, знала безліч казок та пісень. Ніхто з її подруг сільських краще від неї не вмів співати, а казки оповідаючи, вона голосом силкувалася вдавати тих звірів чи людей, про яких казала. А тут... тут вона була нерозумна, бо ніяк не розуміла тих слів, що у книзі написані» [4, с.251]. Таке життя в чужомовному середовищі, без підтримки та ласки вчительки стало причиною того, що одного разу Наталя прийшла до начальниці з таким вистражданим рішенням: «Олександро Петрівно, дозвольте мені втопитися в дворі в колодязі! - промовила несміливо дівчина.

Слідом за нею вийшла й начальниця – наказати своїй помічниці, щоб та пильнувала нерозумну дівчину» [4, с. 258 - 259].

Зрозуміло, що Наталя, ця дівчинка, яку доля привела до дитячого притулку, потребувала від педагогів особливої уваги: допомоги, захисту, жалю, затишку, людського тепла. А саме цього їй бракувало начальниці та вчителям сирітського дому.

Щоб успішно навчати учнів, учитель повинен постійно *вдосконалюватися*. Це має забезпечуватися шляхом саморозвитку та навчання на вчительських курсах. Згаданій проблемі присвячена стаття «Змеевские педагогические курсы», надрукована в журналі «Русский народный учитель». Тут, зокрема, автор висловлює занепокоєння з приводу того, що на курсах жінок-учителів значно більше, ніж чоловіків. Це було однією з ознак початку так званого процесу фемінізації хлопчиків, що спричинив ряд негативних явищ у суспільстві.

Вказує автор статті і на низький рівень педагогічних знань учителів-жінок з спеціальною освітою в той час, як серед чоловіків практично не було нікого з вищою педагогічною освітою. «Факт цей,— писав Б. Грінченко,— надзвичайно сумний і свідчить, як необхідно народним учителям багато працювати над собою, дбати про свій власний розвиток [4, с.496].

Борис Дмитрович Грінченко визначив *програму підготовки українського вчительства* як важливу умову організації національної школи. Ця програма передбачала:

- ✓ оволодіння кожним учителем українською літературною мовою з метою проведення навчально-виховного процесу рідною мовою;
- ✓ засвоєння найкращих досягнень національної й світової культури та мистецтва;
- ✓ оволодіння педагогічним досвідом (з урахуванням надбань української етнопедагогіки, історії педагогічної думки в Україні);
- ✓ формування національної самосвідомості, постійне вивчення народного життя, побуту, традицій, звичаїв, інтересів людей;
- ✓ участь у культурно-просвітній роботі серед населення, у пропаганді педагогічних знань.

У програмі Борис Грінченко окреслив проблеми підготовки народного вчителя та його завдання щодо побудови народної школи. Найважливішою проблемою він уважав відкриття українських шкіл для українських дітей та охоплення всіх дітей навчанням. А вирішити це питання неможливо без зміни ставлення держави до свого народу: «Дбати про народну освіту без турботи про народне благополуччя – означає будівлю па піску». З метою професійного вдосконалення педагогів Борис Грінченко наполягав на необхідності організації учительських курсів та з'їздів, а також шляхом самоосвіти.

Вчитель – це людина, яка вийшла з народного середовища, є носієм кращих якостей рідного народу, живе його інтересами, бере активну участь у громадсько-культурному житті. Для нього педагогічна праця – « велике діло любові і терпеливості».

Праця в ім'я розбудови своєї держави, розвитку рідної мови, боротьба проти офіційних заборон у цій важливій сфері національного відродження були для Лесі Українки, Бориса Грінченка, Івана Франка та інших діячів культури й освіти постійною духовною потребою, глибоким внутрішнім

стимулом. Вони запевняли: «Якщо учительство буде сумлінно трудитися в формуванні у народу таких чеснот, як освіта, праця, витривалість, моральність, то воно стане «колискою школи», його майбутнє буде краще.

1. Бурчак Л. Деятели украинского национального освобождения. – М., 1917. – С. 27.
2. Грінченко Б. Народні вчителі і вкраїнська школа. – К.: 1906. – С. 30 - 50.
3. Грінченко Б. Змеевские педагогические курсы // Русский народный учитель. – 1883, – № 8, – С. 496.
4. Грінченко Б. По поводу эмеритальной кассы учащихся в народных школах // Русский народный учитель. – 1884. – № 2. – С. 496.
5. Неживий О., Корольова Л. Особистість учителя національної школи в доробку Б.Грінченка // Дивослово. – 1997. - № 4 . – С.36-40.
6. Пісочинець Д. Просвітницько-видавнича діяльність Б.Грінченка / Д.Пісочинець //Над могилою Бориса Грінченка. – К.: Вік,190. – С.52-64.
7. Неживий О.І. Для рідного слова. Творча спадщина Б.Грінченка і проблеми національного виховання [текст]. / О.і.Неживий. – Луганськ, 1994. –С.40.